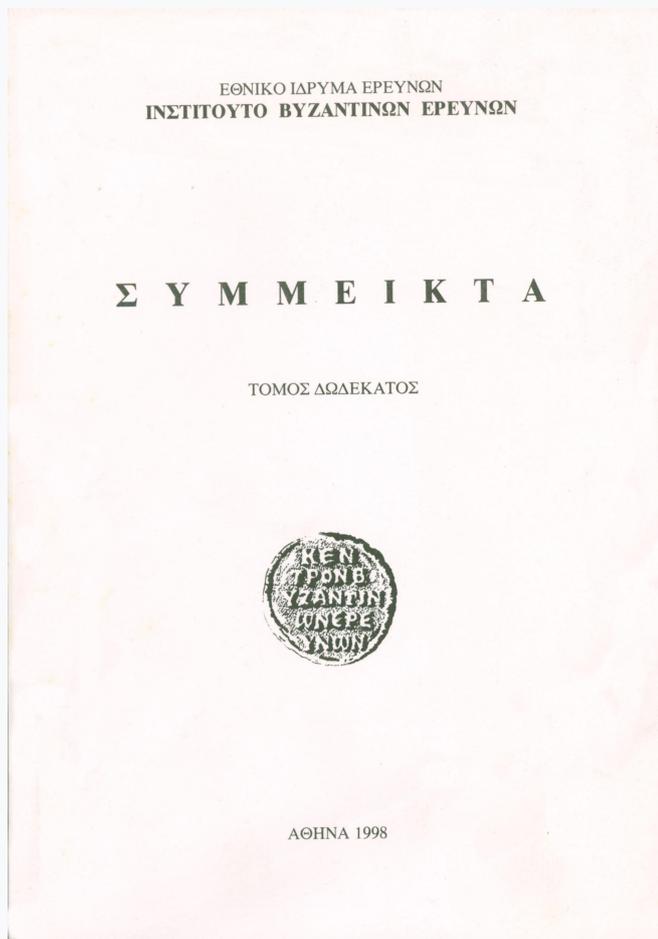

Byzantina Symmeikta

Vol 12 (1998)

SYMMEIKTA 12

Κοινωνικές ιεραρχίες στα κείμενα του Πλήθωνα και τα πρότυπά τους

Γιάννης ΣΜΑΡΝΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.854](https://doi.org/10.12681/byzsym.854)

Copyright © 2014, Γιάννης ΣΜΑΡΝΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΣΜΑΡΝΑΚΗΣ Γ. (1998). Κοινωνικές ιεραρχίες στα κείμενα του Πλήθωνα και τα πρότυπά τους. *Byzantina Symmeikta*, 12, 215–235. <https://doi.org/10.12681/byzsym.854>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΜΑΡΝΑΚΗΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΙΕΡΑΡΧΙΕΣ ΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΟΥΣ

Ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων είναι ένας από τους πλέον πρωτότυπους στοχαστές στην ιστορία της βυζαντινής διανόησης. Το έργο του, επηρεασμένο έντονα από την πλατωνική φιλοσοφία, συνέβαλε στη δημιουργία του ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τον Πλάτωνα στο Βυζάντιο του 15ου αιώνα, αλλά και στην εισαγωγή του πλατωνισμού, για πρώτη φορά, στην Ιταλία της Αναγέννησης. Η επανεκτίμηση της αρχαιοελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς στο Μυστρά από τον Πλήθωνα και τους μαθητές του οδήγησε στην αναβίωση των αρχαίων θεών, μέσα στα πλαίσια ενός νέου παγανιστικού θρησκευτικού συστήματος, τη συνοχή του οποίου διασφάλιζε αυστηρή αιτιοκρατία με προέλευση πλατωνική. Τα έργα του δηλώνουν ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων: σώζονται κείμενά του για την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας, τη γεωγραφία, την αστρονομία καθώς και προγράμματα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων¹.

Το ευρύτερο νοητικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται το πληθωνικό έργο, είναι η κίνηση της Αναγέννησης στην Ευρώπη του 15ου αιώνα. Η σύγχρονη ιστοριογραφία προσεγγίζει το φαινόμενο της Αναγέννησης κυρίως ως κίνηση ιδεολογική, που συγκαταεί ιδιαίτερους λόγους για την αρχαιότητα, το παρελθόν, αλλά και το παρόν². Είναι φανερό, εδώ, η διαφοροποίηση από την παλαιότερη βιβλιογραφία, που τοποθετούσε στη δυτική Ευρώπη του 14ου και

¹ Η καλύτερη μονογραφία για τον Πλήθωνα και τα φιλοσοφικά κείμενά του παραμένει το έργο του F. MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Παρίσι 1956. Το βιβλίο του C. M. WOODHOUSE, *George Gemistos Plethon. The Last of the Hellenes*, Oxford 1986, προσφέρει ελάχιστα στοιχεία για μια νέα ανάγνωση των πληθωνικών έργων. Βλ. επίσης W. BLUM, *Georgios Gemistos Plethon. Politik, Philosophie und Rhetorik im späthyzantinischen Reich (1355-1452)*, Στουτγάρδη 1988 [Bibliothek der Griechischen Literatur 29], με εκτεταμένα αποσπάσματα κειμένων του Πλήθωνα σε γερμανική μετάφραση.

² Βλ. ενδεικτικά, P. BURKE, *The Renaissance*, Λονδίνο 1987, 59.

15ου αιώνα τη γέννηση της νεωτερικότητας, του ορθολογισμού και του ατομικισμού και αντιμετώπιζε την Αναγέννηση ως περίοδο, δηλαδή ως μεταβατικό στάδιο ανάμεσα στον σκοτεινό Μεσαίωνα και στις σύγχρονες κοινωνίες³. Στα πλαίσια αυτά, ο λόγος και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ουμανιστικής διανόησης στο Βυζάντιο του 15ου αιώνα πρέπει να προσελκύσουν το ενδιαφέρον της ιστορικής έρευνας. Τα ιδεολογικά σχήματα⁴, που αναπτύσσονται από τους βυζαντινούς ουμανιστές για τις συλλογικές ταυτότητες της εποχής, το αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό παρελθόν, τη θέση του ηγεμόνα και την πολιτική εξουσία, την κοινωνία και τις ομάδες, που την συγκροτούν, είναι ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν. Το κείμενο που ακολουθεί συμβάλλει, ελπίζω, στη σχετική συζήτηση· το ενδιαφέρον μου θα εστιαστεί στα σχήματα κοινωνικών ιεραρχιών, που υπάρχουν στο έργο του Πλήθωνα.

Όλα τα ιδεολογικά συστήματα ορίζουν θέσεις (ρόλους, δικαιώματα, ευθύνες, υποχρεώσεις, πεπρωμένα) για τα κοινωνικά υποκείμενα, στα οποία απευθύνονται και προτείνουν πρότυπα κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης⁵. Ο Πλήθων στο Μυστρά, όπου βρισκόταν από τις αρχές του 15ου αιώνα, συνέταξε δύο υπομνήματα για την κατάσταση στη βυζαντινή Πελοπόννησο. Παραλήπτες ήταν ο δεσπότης του Μορέως Θεόδωρος Β΄ και ο αυτοκράτορ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος⁶. Στα υπομνήματά του ο Πλήθων επεξεργάζεται ένα νέο

³ Σύντομη, αλλά περιεκτική, αναφορά στις στάσεις της ιστοριογραφίας του 19ου και 20ου αιώνα απέναντι στην αναγέννηση στον BURKE, *ό. π.*, 1-5.

⁴ Δεν πρόκειται εδώ να κάνουμε κριτική αποτίμηση της πλουσιότερης βιβλιογραφίας σχετικά με την έννοια της «ιδεολογίας». Ο όρος, από τότε που εμφανίστηκε ως τις μέρες μας, χρησιμοποιήθηκε με ποικίλο περιεχόμενο και σε διαφορετικά πλαίσια αναφορών. Για τις χρήσεις του όρου, από το 18ο αιώνα ως σήμερα, βλ. J. LARRAIN, *The Concept of Ideology*, Λονδίνο 1979, κεφ. 1. Για ένα κατάλογο ορισμών, που, κατά καιρούς, προτάθηκαν, βλ. T. EAGLETON, *Ideology. An Introduction*, Λονδίνο 1991, 1-2. Σημαντική ελληνική συμβολή στη σχετική συζήτηση είναι το πρώτο κεφάλαιο του Π. ΛΕΚΚΑ, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα 1992, 21-63, που ασχολείται αποκλειστικά με την οριοθέτηση της έννοιας «ιδεολογία». Στο κείμενό μου ακολουθώ τον διευρυνόμενο ορισμό του G. DUBY, *Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιών*, στο: G. DUBY, *Μεσαιωνική Δύση: Κοινωνία και ιδεολογία*, Αθήνα 1988, 69, που ορίζει την ιδεολογία ως «σύστημα (που διαθέτει τη δική του λογική και τη δική του αυστηρότητα) παραστάσεων (εικόπων, μύθων, ιδεών ή αντιλήψεων κατά περίπτωση) εφοδιασμένο με υπαρκτή και ρόλο ιστορικό στους κόλπους μιας ορισμένης κοινωνίας».

⁵ ΛΕΚΚΑΣ, *ό. π.*, 46-47.

⁶ *Γεωργίου Γεμιστού εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων*, ἐκδ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Γ΄, Αθήνα 1926, 246-265 (στο εξής ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. καὶ Πελ.*) καὶ *Πλήθωνος συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου*, ἐκδ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. καὶ Πελ.*, τόμ. Δ΄, Αθήνα 1930, 113-135. Γερμανική μετάφραση των δύο κειμένων στον BLUM, *ό. π.*, 151-187.

σχήμα κοινωνικής διαστρωμάτωσης και καταμερισμού της εργασίας, που τίθεται ως προϋπόθεση για την επιβίωση και την αναγέννηση του δεσποτάτου του Μοριά. Το σχήμα περιλαμβάνει τρεις «τάξεις», οι οποίες όμως, στο μεταγενέστερο υπόμνημα προς τον αυτοκράτορα είναι διαφορετικές, σε σχέση με το πρώτο υπόμνημα προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄⁷. Η πληθωνική πρόταση για τρεις κοινωνικές «τάξεις» στη βυζαντινή Πελοπόννησο δεν έχει αποτελέσει, ως σήμερα, αντικείμενο συστηματικής έρευνας⁸. Έτσι γίνονται συχνά σημαντικές παρανοήσεις, που οδηγούν στη διατύπωση απόψεων σχετικά μ' έναν ιδιότυπο πληθωνικό «κομμουνισμό» —σύστημα άγνωστο, όχι μόνο στον βυζαντινό 15ο αιώνα αλλά και στον ίδιο το φιλόσοφο⁹. Η δική μου οπτική θα επιχειρήσει να αναδείξει τις εξαρτήσεις του σχήματος των «τριών τάξεων» από τα πλατωνικά κείμενα, αλλά και από τα ιδεολογικά συστήματα της μεσαιωνικής Δύσης, που, όπως φαίνεται, αποτέλεσαν το υπόβαθρο, πάνω στο οποίο ανεγείρεται το νέο οικοδόμημα. Μέσα στο πλαίσιο, που προσφέρει η προτεινόμενη ανάγνωση του σχήματος των «τριών τάξεων», κατανοούνται καλύτερα οι πληθωνικές απόψεις για οικονομικές μεταρρυθμίσεις, που διατυπώνονται στα δύο υπομνήματα. Το κείμενο μου κλείνει με την τοποθέτηση του νέου ιδεολογικού συστήματος στα συμφραζόμενα της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας της εποχής, με την ερμηνεία του ρόλου, που προσπαθεί να παίξει και των πολιτικών συμπεριφορών, που ενθαρρύνει ή αποτρέπει.

Θεωρώ, καταρχήν, απαραίτητες ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με το χαρακτήρα και τη δομή των δύο κειμένων. Τα περισσότερα ιστορικά

⁷ Το Υπόμνημα προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄ χρονολογείται μεταξύ 1407 και 1415 και το Υπόμνημα προς το Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο χρονολογείται στα τέλη του 1418. Βλ. σχετικά MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 387-388.

⁸ Ο MASAI, *ό.π.*, 67-95, αρκείται σε απλό σχολιασμό των δύο κειμένων. Μέτρια και με πολύ μικρή γνώση της βιβλιογραφίας είναι η μελέτη του Σ. Π. ΣΠΕΝΤΖΑ, *Γ. Γεμιστός-Πλήθων, ο φιλόσοφος του Μυστρά. Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές του απόψεις*, Αθήνα 3^η 1990, η οποία χρησιμοποιεί, ως πηγές, τα δύο κείμενα.

⁹ Ο κομμουνισμός του Πλήθωνος εμφανίζεται συχνά στην παλαιότερη βιβλιογραφία —αν και ο MASAI αποφεύγει ανάλογες κρίσεις. Για μια πρόσφατη παρόμοια διατύπωση βλ. St. RUNCIMAN, *Mistra. Byzantine Capital of the Peloponnese*, Λονδίνο 1980, 112-113, όπου γίνεται λόγος για «εθνικιστική σοσιαλιστική δικτατορία... που θα ήταν δίκαια απεχθής στους περισσότερους Έλληνες». Σε χωρίο του υπομνήματος προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο, ο Πλήθων προτείνει να δοθεί η δυνατότητα στον καθένα να καλλιεργεί και να βελτιώνει οποιοδήποτε κομμάτι γης επιθυμεί. Ο συγγραφέας, όμως, δεν στρέφεται κατά της ατομικής ιδιοκτησίας, αφού δηλώνει ρητά *ἀντιποιέσθαι δὲ μηδὲνα ἰδίᾳ χωρίον μηδενός*, δηλαδή απαγορεύεται να εγείρει κάποιος αξιώσεις σε κτήματα, που ανήκουν σε άλλον ιδιοκτήτη. Η πρόταση του Πλήθωνα αφορά προφανώς γαίες, που έχουν εγκαταλειφθεί ή που το νομικό καθεστώς τους δεν είναι σαφές. Βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ΄, 2601-26017.

παραδείγματα, που χρησιμοποιούνται για τη στήριξη των απόψεων του συγγραφέα βρίσκονται στο πρώτο χρονολογικά κείμενο, που απευθύνεται προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο. Εδώ είναι έντονος ο διδακτικός χαρακτήρας του υπομνήματος, που απευθύνεται στο νεαρό πρίγκηπα, ο οποίος είχε αναλάβει την εξουσία σχετικά πρόσφατα¹⁰. Αποδέκτης του δεύτερου κειμένου είναι ο αυτοκράτορας, ο οποίος είχε διαχειρισθεί τις υποθέσεις του κράτους από διάφορες θέσεις επί αρκετές δεκαετίες. Για το λόγο αυτό ο Πλήθων αποφεύγει συχνές αναφορές σε παραδείγματα από την αρχαία ιστορία, ενώ φαίνεται ότι έχει πλέον επεξεργαστεί συστηματικά το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα. Η δομή του δεύτερου υπομνήματος θυμίζει ιδεολογικό μανιφέστο. Ο συγγραφέας αναλύει, αρχικά, την κοινωνική και οικο-νομική πραγματικότητα της βυζαντινής Πελοποννήσου, για να προτείνει στη συνέχεια το νέο μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης και καταμερισμού της εργασίας. Όπως όλα τα ιδεολογικά συστήματα, το πληθωνικό σχήμα λειτουργεί, περιγραφικά και δεοντολογικά και η ανάγνωση της πραγματικότητας από το συγγραφέα προηγείται των προτάσεων για το πώς πρέπει να είναι ο κόσμος και πώς μπορεί να αλλάξει¹¹.

Ας εξετάσουμε στην αρχή το πληθωνικό σχήμα των «τριών τάξεων», στο υπόμνημα προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄. Ο συγγραφέας προτείνει εδώ ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης, που περιλαμβάνει, όπως σε όλες τις πόλεις, τρεις «τάξεις»: το *αὐτουργικόν*, δηλαδή τους γεωργούς και κτηνοτρόφους, το *διακοινωνικόν*, που αποτελούν οι έμποροι και όσοι ασχολούνται με μεταποιητικές δραστηριότητες και το *ἀρχικόν*, την πρώτη «τάξη», στην οποία ανήκουν οι στρατιώτες, οι δικαστές και οι άρχοντες. Στην κορυφή της πυραμίδας τοποθετείται ο βασιλεύς ως επικεφαλής της πρώτης «τάξης», αλλά και του κοινω-νικού συνόλου. Το αρχικό φύλο οφείλει να προστατεύει την κοινότητα από τους εχθρούς, να επιβάλλει το νόμο και να επιτηρεί τις άλλες «τάξεις» στην εκτέλεση των καθηκόντων τους. Οι φόροι, που βαρύνουν τα δύο κατώτερα κοινωνικά στρώματα, προορίζονται για τη σίτηση, τους μισθούς, αλλά και προς επιβράβευση του «αρχικού» φύλου. Ο συγγραφέας τάσσεται υπέρ του αυστηρού διαχωρισμού των τριών «τάξεων» και συνιστά τον περιορισμό της καθεμιάς στην επιτέλεση των καθηκόντων της. Επιμένει ιδιαίτερα στον καθορισμό των δραστηριοτήτων της άρχουσας κοινωνικής ομάδας: οι άρχοντες απαγορεύεται

¹⁰. MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 67 κ. ε.

¹¹. Για τον τρόπο λειτουργίας των ιδεολογιών, βλ. ΛΗΚΚΑΣ, *ό. π.*, 43-47 και DUBY, *Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες*, 81 κ. ε., όπου και μερικές σημαντικές παρατηρήσεις για τις αποκλίσεις της χρονικότητας, δηλαδή τις αδράνειες και τις καθυστερήσεις των ιδεολογικών συστημάτων, σε σχέση με τις κοινωνικές αλλαγές.

να ασχολούνται με το εμπόριο και οτιδήποτε άλλο προσιδιάζει στη φύση των ανελευθέρων, ενώ οι στρατιώτες εξαιρούνται από την παραγωγή και την καταβολή φόρων, που αφορούν τη δεύτερη και τρίτη «τάξη»¹². Η ίδια ακριβώς θέση για τον αυστηρό διαχωρισμό των «τάξεων» και των λειτουργιών τους επαναλαμβάνεται στο υπόμνημα και μερικές σελίδες πιο κάτω, όπου υπάχουν και κάποιες παραινέσεις για την επιλογή των συμβούλων του ηγεμόνα, ανάλογα με τις ικανότητες τους¹³.

Το μεταρρυθμιστικό σχέδιο κλείνει με την έκθεση μέτρων για την αναδιοργάνωση του στρατού. Οι στρατιώτες πρέπει να είναι *όμοφιλοι και οίκετοι* επειδή οι ξένοι στρατιώτες δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη και συχνά στρέφονται κατά του κράτους. Η συντήρηση των στρατιωτικών δυνάμεων διασφαλίζεται από τους αντουργούς: σε κάθε στρατιώτη αντιστοιχεί ένας αγρότης, που προσφέρει τα αναγκαία για τη διατροφή του. Το πεζικό διαιρείται σε λόχους και τάξεις, το ιππικό σε ίλες και συντάγματα, κάτω από τις διαταγές των αντίστοιχων αξιωματικών. Η φύση της χώρας επιβάλλει την ύπαρξη ισχυρού στρατού ξηράς και όχι ναυτικό, το υψηλό φρόνημα διασφαλίζεται από ικανούς αξιωματικούς, που δεν έχουν καμία σχέση με τις τέχνες των ναυκλήρων ή άλλων φαύλων ανθρώπων. Η αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων θα επιτευχθεί με τη διαίρεση των κατοίκων της χώρας σε δύο κατηγορίες: σε όσους έχουν στρατιωτικές υποχρεώσεις και απαλλάσσονται από κάθε φορολογία και σε αυτούς που δεν υπηρετούν στο στρατό, αλλά καταβάλλουν φόρους για τη συντήρησή του¹⁴.

Οι φόροι χωρίζονται από το συγγραφέα σε τρία είδη: στις αγγαρείες, στις εισφορές σε χρήματα και στις εισφορές σε είδος. Η αγγαρεία απορρίπτεται, ως *βαρύτατος φόρων τοῖς φέρουσι, πολὺ τὸ δούλειον ἔχων*, ενώ η φορολογία σε νόμισμα, επειδή εισπράττεται καθ' ὅλη τη διάρκεια του έτους και δεν επιβαρύνει όλους τους υπηκόους, ανάλογα με το εισόδημα τους *πρὸς τῷ δουλείῳ καὶ οὗτος πλείστον αὐτὸ ἔχει καὶ τὸ ἀνώμαλον*. Έτσι ο Πλήθων δηλώνει την προτίμηση του στις εισφορές σε είδος, ως δικαιότερες και εύκολα ανεκτές από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα¹⁵. Τέλος, αναφέρεται συνοπτικά η κατανομή του εισοδήματος της χώρας, τα προϊόντα διαιρούνται σε τρεις ίσες μοίρες, που αναλογούν στον παραγωγό, σ' εκείνον που παρέχει τα μέσα παραγωγής, δηλαδή βόδια, αμπέλια, βοσκότοπους, και λοιπά και στο «αρχικό» φύλο, το

¹². ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Δ', 11923-1219.

¹³. *Ο. π.*, 131 κ. ε.

¹⁴. *Ο. π.*, 12110-12216 και 1319-1319.

¹⁵. *Ο. π.*, 12217-12314.

οποίο φροντίζει για την ασφάλεια των υπολοίπων¹⁶. Το ίδιο σχήμα διανομής της παραγωγής υπάρχει και στο δεύτερο υπόμνημα, όπου όμως έχει προσαρμοσθεί σ' ένα διαφορετικό πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης και μέσα σ' αυτό το καινούριο πλαίσιο θα επιχειρήσουμε, στη συνέχεια, να το κατανοήσουμε.

Το πρότυπο, που χρησιμοποίησε ο Πλήθων στο δεύτερο υπόμνημα για το σύστημα κλειστής κοινωνικής οργάνωσης και επιμερισμού της εργασίας, προέρχεται από τα πλατωνικά έργα. Στην αρχή του *Τίμαιου* υπάρχει ακριβώς το ίδιο σχήμα και διατυπώνεται μια παρόμοια αρχή αυστηρού καταμερισμού της εργασίας, που απαγορεύει στα μέλη μιας «τάξης» να ασκούν δραστηριότητες και λειτουργίες διαφορετικές από όσες ταιριάζουν στη φύση τους¹⁷. Ο Πλήθων ακολουθεί πιστά το σχήμα του φιλόσοφου, που επηρέασε σημαντικά το δικό του έργο και προσυπογράφει τις θέσεις του Πλάτωνα για την υπεροχή του αρχικού φύλου έναντι των άλλων. Σε μια οργανωμένη κοινωνία, οι άρχοντες και οι στρατιώτες οφείλουν να απέχουν από οποιαδήποτε δραστηριότητα, εμπορική ή μεταποιητική, που δεν αρμόζει στη φύση και στο ρόλο τους. Η αντίληψη αυτή για την κοινωνική ιεραρχία προέρχεται από τα πλατωνικά κείμενα, στα οποία η χειρωνακτική εργασία περιβάλλεται από πλήρη απαξία¹⁸. Ο πόλεμος αντιμετωπίζεται ως ένα επάγγελμα και εκείνοι που το ασκούν οφείλουν να αφοσιώνονται αποκλειστικά και μόνο σε αυτό. Έτσι οι φύλακες της πολιτείας διαχωρίζονται από τους άλλους, εξ αιτίας της ιδιαίτερης φύσης του λειτουργήματός τους¹⁹.

Το σχήμα των «τριών τάξεων» εμφανίζεται ως κατάλληλο για οποιαδήποτε πόλη ή κράτος και δεν γίνεται κάποια προσπάθεια να προσαρμοσθεί στην κοινωνική πραγματικότητα της βυζαντινής Πελοποννήσου. Τα μόνα ειδικά μέτρα, που προτείνονται, αφορούν την οργάνωση του στρατεύματος, πεζικού

¹⁶. Ο. π., 12315-1244.

¹⁷. Στην αρχή του *Τίμαιου* ο Πλάτων υπογραμμίζει τη διαίρεση των πολιτών, που θεωρούσε προϋπόθεση για την ακμή της Αιγύπτου, αλλά και της αρχαϊκής Αθήνας. Βλ. σχετικά MASAI, ό. π., 74 σημ. 1. Για μια πρόσφατη συστηματική ερμηνεία του πλατωνικού σχήματος, βλ. P. VIDAL-NAQUET, *Μελέτη μιας αμφισημίας: οι τεχνίτες στην πλατωνική πολιτεία*, στο B. VINCENT (επιμ.), *Οι περιθωριακοί και οι αποκλεισμένοι στην ιστορία*, Αθήνα 21994, 105-142. Αργότερα, στην *Πολιτεία*, ο Πλάτων αναφέρει μια ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία φιλόσοφων-κυβερνητών, η οποία απουσιάζει από τα πρώτα έργα του, όπως βέβαια και από το πληθωνικό σχήμα, που εξαρτάται άμεσα από τον *Τίμαιο* και τον *Κριτία*. Για την εξέλιξη των πλατωνικών σχημάτων από τους πρώτους διαλόγους ως την *Πολιτεία*, βλ. VIDAL-NAQUET, ό. π., 124.

¹⁸. Ο Πλάτων χρησιμοποιεί τους όρους *βανασία* και *βάνασοι*, για να χαρακτηρίσει τους τεχνίτες και τους δημιουργούς, λέξεις έντονα υποτιμητικές. Βλ. σχετικά VIDAL-NAQUET, ό. π., 114-115.

¹⁹. Για τις ανάλογες πλατωνικές θέσεις, βλ. ό. π., 113-114.

και ιππικού, σε λόχους και τάγματα, τις ικανότητες των διοικητών, τη μεγαλύτερη προσοχή, που πρέπει να αποδοθεί στο στρατό ξηράς και τη διαίρεση των Πελοποννησίων σε στρατιώτες που απαλλάσσονται από φόρους και σε φορολογούμενους στρατιώτες, οι οποίοι εισφέρουν για τη συντήρηση του στρατού. Το πλατωνικό μοντέλο προτείνεται αυτούσιο ως λύση στα προβλήματα της εποχής. Το πρώτο υπόμνημα αναμφισβήτητα αρχαΐζει, μένει στενά εξαρτημένο από ένα ιδεολογικό σύστημα της κλασικής αρχαιότητας, που ουδέποτε εφαρμόστηκε στην πράξη και δεν λαμβάνει υπόψη του τις ιδιαίτερες ανάγκες και τις κοινωνικοπολιτικές δομές του δεσποτάτου του Μορέως κατά τον 15ο αιώνα.

Το δεύτερο υπόμνημα, που απευθύνεται στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από το προηγούμενο. Εδώ οι πληθωνικές προτάσεις προκύπτουν ως απαντήσεις, ως λύσεις στα προβλήματα της βυζαντινής Πελοποννήσου. Ο Πλήθων ξεκινά με μια έκθεση των δυνατοτήτων της χώρας και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης του πληθυσμού, για να καταλήξει σε ένα νέο σχήμα «τριών τάξεων». Η ανάλυση προηγείται του μεταρρυθμιστικού προγράμματος και εμφανίζεται ως αναγκαία και απαραίτητη προϋπόθεση του.

Η εξέταση των δυνατοτήτων της χώρας ξεκινά με μια έκθεση των πλεονεκτημάτων, που προσφέρει η διαμόρφωση του εδάφους στον αμυνόμενο. Ο στρατός μπορεί να υπερασπιστεί την Πελοπόννησο, σχετικά εύκολα και χωρίς ιδιαίτερη προπαρασκευή, καθώς πρόκειται για χερσόνησο: *νησός τε ούσα τηλικαύτη όμοῦ καὶ ἥπειρος ἡ αὐτή*. Το ορεινό έδαφος και οι πολλές οχυρωμένες θέσεις συνιστούν επίσης σημαντικό αμυντικό πλεονέκτημα. Ο εχθρός, ακόμα και αν νικήσει σε μάχες εκ παρατάξεως, δύσκολα θα κατακτήσει ολόκληρη τη χερσόνησο και τις πολλές «ακροπόλεις». Οι δυνατότητες άμυνας της χώρας πρέπει να βελτιωθούν με συγκεκριμένα μέτρα. Ο παραλήπτης, μάλιστα, του υπομνήματος είναι ο καταλληλότερος για την εφαρμογή ενός προγράμματος μεταρρυθμίσεων, αφού στο παρελθόν ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τον τόπο και συνέδραμε στην τείχιση του Ισθμού²⁰.

Μετά τις πρώτες αυτές παρατηρήσεις για τη γεωγραφική διαμόρφωση της χώρας, ο συγγραφέας προχωρεί στην εξέταση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης

²⁰ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ΄, 2495-25019. Ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος βρισκόταν στην Πελοπόννησο στα 1415, όταν ολοκληρώθηκε το τείχος στον Ισθμό της Κορίνθου. Βλ. σχετικά J. W. BARKER, *Manuel II Palaeologus (1391-1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick-New Jersey 1969, 311 κ. ε. Το έργο προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στους συγχρόνους του κι αναφέρεται από πολλά Βραχέα Χρονικά. Βλ. σχετικά, J. W. BARKER, *On the Chronology of the Activities of Manuel II Palaeologus in the Morea in 1415*, *BZ* 55, 1962, 39-55, κυρίως 48-55, για μιαν εκτενή αναφορά σε κείμενα της εποχής, που αναφέρουν την τείχιση του Ισθμού.

και στις συνέπειες, που αυτή έχει για τη στρατιωτική οργάνωση του δεσποτάτου. Οι περισσότεροι κάτοικοι της Πελοποννήσου είναι γεωργοί και κτηνοτρόφοι οι ίδιοι συνήθως στρατεύονται και καταβάλλουν χρηματικές εισφορές στο κράτος. Η υποχρέωση στράτευσης επιβαρύνει μέρος μόνο του πληθυσμού και οι περισσότεροι, απ' όσους υπηρετούν στο στρατό, προσέρχονται άοπλοι και δεν θέλουν να μείνουν στα στρατόπεδα για μεγάλο χρονικό διάστημα, γιατί έχουν υποχρεώσεις στον τόπο καταγωγής τους²¹. Οι ίδιοι οφείλουν να φροντίζουν για τα έξοδα τους, κατά τη διάρκεια της στράτευσης και να εξασφαλίζουν και τα απαραίτητα για τη διατροφή των οικογενειών τους²².

Το πρόβλημα της στρατιωτικής ενίσχυσης της Πελοποννήσου αναδεικνύεται, ως το πιο σημαντικό για τον Πλήθωνα. Το υπάρχον κοινωνικό σύστημα κρίνεται ανεπαρκές για την αποτελεσματική άμυνα της χώρας και για την υπεράσπιση του Ισθμού της Κορίνθου. Η φρουρά του Εξαμιλίου αποτελείται από ξένους μισθοφόρους, που μισθοδοτούνται από τις εισφορές των κατοίκων η βαριά φορολογία εξαθλιώνει το λαό, ενώ οι μισθοφόροι δεν επαρκούν για την αποτελεσματική φρούρηση των οχυρώσεων. Οι πελοποννήσιοι στρατιώτες προσέρχονται άοπλοι, ανεκπαιδευτοί και, κατά συνέπεια, λίγα πράγματα μπορούν να προσφέρουν. Έτσι, εξαιτίας της απουσίας αξιόμαχου στρατού, το τείχος του Ισθμού δεν συμβάλλει ιδιαίτερα στην άμυνα του κράτους και απαιτούνται κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της κατάστασης και τη δημιουργία ισχυρού στρατού²³.

Η ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας και των προβλημάτων του δεσποτάτου του Μορέως, ακολουθείται από ένα νέο σχήμα οργάνωσης της κοινωνίας και της οικονομίας. Ο συγγραφέας προτείνει τη διαίρεση των Πελοποννησίων σε δύο ομάδες, στους στρατιώτες και στους υπόλοιπους, οι οποίοι καταβάλλουν εισφορές για τη συντήρηση του στρατού. Οι κάτοικοι της χώρας εντάσσονται στις δύο λειτουργίες ανάλογα με τις ιδιαίτερες κλίσεις του καθενός. Οι στρατιώτες απαλλάσσονται από κάθε φορολογία, ενώ οι φορολο-

²¹. Τον στρατό του Δεσποτάτου του Μοριά αποτελούσαν κυρίως προνοιάριοι και αγρότες από περιοχές όπως η Μάνη και η Τσακωνιά, οι οποίοι στρατολογούνταν σε περίπτωση ανάγκης. Σ' αυτούς πρέπει να προσθέσει κανείς τους αλβανούς εποίκους, που εγκαθίστανται για πρώτη φορά στην κεντρική και δυτική Πελοπόννησο, με υποχρέωση στράτευσης, πιθανόν στα 1404-5. Για το στρατό του Δεσποτάτου βλ. D. A. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée*, τόμ. II, Αθήνα 1953, 132-145 (στο εξής ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat*). Για μια πρόσφατη εξέταση του αλβανικού εποικισμού στη χώρα, βλ. Β. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου. 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1985, 68-85 και Α. ΔΟΥΣΙΛΙΕΡ, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος-15ος αιώνας). Η μετανάστευση μιας κοινότητας*, Αθήνα 1994, 38 κ. ε.

²². ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ', 2515-2525.

²³. Ο. π., 2526-25316.

γούμενοι δεν καταβάλλουν χρηματικές εισφορές, οι οποίες, μέχρι τότε εισπράττονταν τμηματικά. Η φορολογία πολλών μπορεί να εισπράττεται σε είδος, μεταρρύθμιση, που θα διευκολύνει τόσο τους εισφέροντες όσο και τους εισπράκτορες²⁴. Το νέο σχήμα εμφανίζεται σημαντικά διαφοροποιημένο, σε σχέση με το πρώτο υπόμνημα προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄, καθώς εδώ δεν υπάρχει το *διακοινωνικόν*, το κοινωνικό στρώμα που αποτελείται από όσους ασκούν αστικά επαγγέλματα, αλλά αναφέρονται μόνο οι στρατιώτες και οι φορολογούμενοι.

Στη συνέχεια ο Πλήθων εισηγείται ένα καινούριο σύστημα για τον καταμερισμό του εισοδήματος της χώρας. Προτείνει τη διαίρεση της παραγωγής σε τρεις μοίρες: το πρώτο μέρος παραμένει στον παραγωγό, που μπορεί να είναι γεωργός, κτηνοτρόφος ή εργάτης, το δεύτερο καταβάλλεται σε εκείνον, που παρέχει τα μέσα παραγωγής, δηλαδή βόδια, βοσκότοπους, αμπέλια, γη και το τελευταίο σε όσους φροντίζουν για την ασφάλεια της χώρας, δηλαδή στους στρατιώτες, τους άρχοντες και στον κορυφαίο ανάμεσα τους, στο βασιλέα. Το σύστημα περιλαμβάνει τη διανομή όλων των γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων: σιτάρι, κρασί, λάδι, βαμβάκι, γάλα και μαλλί. Όσοι εργάζονται σε δικά τους κτήματα κρατούν τα δύο τρίτα της παραγωγής και καταβάλλουν το υπόλοιπο στο *άρχικόν φύλο*, ενώ όσοι δουλεύουν σε δημόσιες γαίες περιορίζονται στο ένα τρίτο του παραγόμενου εισοδήματος, καθώς τα δύο τρίτα ανήκουν στο κράτος. Όποιος, τέλος, είναι συνιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιεί έχει δικαίωμα στο ήμισυ του παραγόμενου εισοδήματος²⁵. Όλοι οι φορολογούμενοι αγρότες και κτηνοτρόφοι ονομάζονται από το συγγραφέα *εἰλιωτες*, επειδή απαλλάσσονται από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις και καταβάλλουν μόνο φόρους σε είδος. Ο Πλήθων προτείνει επίσης την απαλλαγή τους από όλες τις αγγαρείες και την προστασία τους από κάθε είδους αδικίες²⁶. Όπως φαίνεται, η χρήση του όρου δεν θέτει σε αμφισβήτηση το νομικό καθεστώς και την ελευθερία των αγροτών-παροίκων²⁷. Οι πάροικοι

²⁴. Ο. π., 253¹⁷-254¹⁰.

²⁵. Ο. π., 254¹¹-255¹⁷.

²⁶. Ο. π., 255¹⁷-256⁴.

²⁷. Η ελευθερία των βυζαντινών παροίκων αποτελεί κοινό τόπο στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Εντελώς ενδεικτικά, βλ. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Συμβολή στην αγροτική ιστορία του μεταγενέστερου Βυζαντινού κράτους, *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσσαλονίκης* 21, 1983, 165-200, κυρίως 165-184. Για κάποιες λίγες περιπτώσεις δουλοπαροίκων, δηλαδή δούλων, που ήταν και ενοικιαστές γης, κατά το 10ο και 11ο αιώνα, βλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Οι βυζαντινοί δουλοπάροικοι, *Σύμμεικτα* 5, 1983, 295-302, ο οποίος αποδίδει το νομικό τους καθεστώς στον ανάλογο θεσμό του δυτικού μεσαίωνα των *servi casati*. Ο Πλήθων, εξάλλου, υπερασπίζεται στα φιλοσοφικά του έργα την ανθρώπινη ελευθερία. Βλ. σχετικά MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 238-244.

παραμένουν ελευθέροι με μοναδική υποχρέωση την καταβολή των δύο μοιρών. Η λέξη *εἰλωτες* παραπέμπει στην κοινωνική πραγματικότητα της αρχαίας Σπάρτης, η οποία είναι για το συγγραφέα η πόλη-πρότυπο της αρχαιότητας²⁸. Η χρήση του εδῶ μπορεί να θεωρηθεί ως αρχαϊσμός.

Οι *εἰλωτες* κατανέμονται στους πολεμιστές, ανάλογα με τη θέση και τον εξοπλισμό των στρατιωτών: σε κάθε πεζό αντιστοιχεί ένας *εἰλωτας* και σε κάθε ιππέα δύο²⁹. Οι άρχοντες και οι αξιωματικοί μπορούν να έχουν, βέβαια, περισσότερους, με την υποχρέωση όμως να συνοδεύονται από έναν ιππέα για κάθε τρεις *εἰλωτες*, που διαθέτουν. Ο ηγεμόνας, τέλος, έχει το δικαίωμα ν' απασχολεί στον οίκο του, όσους *εἰλωτες* επιθυμεί³⁰.

Οι δύο αρχικές «τάξεις», των στρατιωτών και των παραγωγών, συμπληρώνονται από μια τρίτη, τους ιερείς. Οι ιερείς δεν εμφανίζονται ως ιδιαίτερο σώμα, όπως οι δύο πρώτες «τάξεις» είναι όμως μια ξεχωριστή ομάδα, η οποία στο νέο πρότυπο της κοινωνίας ούτε παράγει ούτε πολεμά. Οι ιερείς λαμβάνουν και αυτοί έναν αριθμό *εἰλωτών*, ανάλογο προς τους παρόικους, που αντιστοιχούν σε κάθε μέσο εκλεκτό άνδρα —προφανώς πολεμιστή—, αφού συνήθως είναι άγαμοι και δεν έχουν έξοδα για γυναίκες και παιδιά. Στη συνέχεια, ο Πλήθων αναφέρει εκείνους, που ισχυρίζονται ότι φιλοσοφούν και με αυτό το πρόσχημα έχουν την αξίωση να νέμονται εισοδήματα του κράτους. Πρόκειται, προφανώς, για τους μοναχούς, καθώς ο όρος «φιλοσοφία» έχει στο λεξιλόγιο των Βυζαντινών διπλό περιεχόμενο: δηλώνει τη μοναστική και ασκητική ζωή, τον ενάρετο βίο μακριά από τα εγκόσμια, αλλά και τη φιλοσοφία με την αρχαιοελληνική σημασία του όρου³¹. Ο συγγραφέας προτείνει την απαλλαγή τους από κάθε φορολογία των κτημάτων τους, μέτρο που συνάδει με τη φύση του λειτουργημάτων τους, ζητά όμως να σταματήσουν τη διεκδίκηση εισοδημάτων από γαίες του δημοσίου. Μοναδική τους υποχρέωση είναι η κατα-

28. Ο Πλήθων δηλώνει την προτίμηση του στους θεσμούς της αρχαίας Σπάρτης και στην αρχή των *Νόμων* του, όπου το σπαρτιατικό πολίτευμα προτείνεται ως παράδειγμα προς μίμηση. Βλ. MASAI, *ό. π.*, 72 και *Pléthon, Traité des lois*, εκδ. C. ALEXANDRE, Παρίσι 1858, 1: *Ἡ βίβλος ἥδε περιέχει... Πολιτείαν δὲ Λακωνικὴν, ἀφηρημένου μὲν αὐτῆς τοῦ ἄγαν τῆς σκληραγωγίας καὶ τοῖς γε πολλοῖς οὐκ εὐπαραδέκτου, προστιθεμένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ἄρχουσι μάλιστα φιλοσοφίας, τοῦ κρατίστου δὴ τούτου τῶν πλατωνικῶν πολιτευμάτων.*

29. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ', 2565-25611.

30. *Ό. π.*, 25618-2574.

31. Για την ιστορία της λέξης φιλοσοφία από τους προσοκρατικούς ως τον 4ο αιώνα μ.Χ., όταν αποικτά και τη σημασία, που έχει στο κείμενο μας, βλ. Anne-Marie MAILINGREY, *Philosophia. Étude d'un groupe de mots dans la littérature grecque des présocratiques au IVe siècle après J.-C.*, Παρίσι 1961, και ειδικά για τη χρήση του όρου από τον Ιωάννη Χρυσόστομο, που τον χρησιμοποιεί και για τους μοναχούς, 273 κ. ε.

βολή των φόρων, που σχετίζονται με την ασφάλεια του κράτους. Πρόκειται προφανώς για το «φλωριατικό», φορολογία που αφορούσε τα έξοδα συντήρησης του τείχους στο Εξαμίλιο³². Η αναφορά στην ομάδα των ιερέων κλείνει με κριτική κατά των μοναχών, οι οποίοι φροντίζουν μόνο για τη σωτηρία της δικής τους ψυχής, χωρίς να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο³³.

Στο δεύτερο υπόμνημα, λοιπόν, ο Πλήθων σκιαγραφεί ένα διαφορετικό σχήμα κοινωνικής οργάνωσης. Το διακονικό, η «τάξη» των εμπόρων και όσων ασκούν αστικά επαγγέλματα δεν αναφέρεται ως ιδιαίτερο στρώμα στα πλαίσια της νέας κοινωνίας. Τη θέση του, ως τρίτης λειτουργίας, που πλαισιώνει πολεμι-στές και αγρότες, έχει καταλάβει η ομάδα των ιερέων και των μοναχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Εκκλησία, ως η τρίτη «τάξη» μιας τέλει κοινωνίας, προτείνεται από ένα φιλόσοφο, ο οποίος δεν είχε καμία σχέση με το χριστιανισμό και που μάλιστα, αργότερα, προσχώρησε σε μια νέα ειδωλολατρική θρησκεία, δικής του επινοήσης. Ωστόσο ο συγγραφέας φαίνεται ότι αναγνωρίζει τον κοινωνικό ρόλο των ιερέων, που φροντίζουν για τη σωτηρία της ψυχής των υπολοίπων. Ο Πλήθων έχει απομακρυνθεί πια από τα πλατωνικά σχήματα και είναι, νομίζω, σαφές εδώ, ότι έχει επιχειρήσει να μεταφέρει στη βυζαντινή Πελοπόννησο, ένα άλλο πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης. Το κλειστό σύστημα του, που απαγορεύει την κάθετη κοινωνική κινητικότητα, είναι εντελώς ξένο προς το βυζαντινό κόσμο, ο οποίος ουδέποτε γνώρισε αυστηρούς διαχωρισμούς των επαγγελματιών ή άλλων ομάδων. Η Εκκλησία δε, που αποτελεί την τρίτη «τάξη» του πληθωνικού σχήματος, δεν υπήρξε ποτέ ιδιουσνεϊδητο στρώμα της βυζαντινής κοινωνίας. Πράγματι, οι κληρικοί της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας συμεριζόνταν ένα κοινό για όλους πλέγμα αντιλήψεων και πεποιθήσεων για το ρόλο, την αποστολή και τη θέση τους στον κόσμο και ουδέποτε διατύπωσαν την άποψη, ότι συγκροτούν μια ιδιαίτερη ομάδα μέσα στην κοινωνία³⁴.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του πληθωνικού σχήματος παραπέμπουν στην κοινωνική πραγματικότητα της μεσαιωνικής Δύσης και σε ένα αντίστοιχο δυτικό ιδεολογικό σύστημα. Οι «τρεις τάξεις», όπως εμφανίζονται στο κείμενο, που εξετάσαμε, είναι ίδιες με τις τρεις λειτουργίες —πόλεμος, αγροτική παραγωγή, προσευχή— γύρω από τις οποίες συγκροτείται ο λόγος περί κοινωνίας στο δυτικό κόσμο και κυρίως στη μεσαιωνική Γαλλία. Η κυρίαρχη ιδεολογία του γαλλικού κράτους από τον 11ο αιώνα ως την επανάσταση του 1789

³². Βλ. σχετικά, ΖΑΚΥΓΗΝΟΣ, *Despotai*, τόμ. II, 238.

³³. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ', 2575-2581

³⁴. Βλ. σχετικά τις σημαντικές παρατηρήσεις του Η.-G. ΒΕΣΚ, *Η βυζαντινή χιλιετία*, Αθήνα 21992, 330-331.

ήταν ένα ανάλογο σχήμα, που όριζε τρεις «τάξεις»: οι ιππότες φρόντιζαν για την ασφάλεια της κοινότητας, οι αγρότες εξασφάλιζαν τα αναγκαία για τη διατροφή της και η Εκκλησία αγωνιζόταν για τη σωτηρία της ψυχής όλων³⁵. Ο Πλήθων φαίνεται ότι γνώριζε το γαλλικό πρότυπο και το μετέφερε στη βυζαντινή Πελοπόννησο του 15ου αιώνα. Είναι ίσως σκόπιμο, στο σημείο αυτό, να αφιερώσουμε λίγο χώρο στη δυτική εκδοχή του σχήματος των τριών κοινωνικών λειτουργιών, που, υπήρξε, νομίζω, το πρότυπο του συγγραφέα.

Η ιδεολογία των τριών «τάξεων» γεννήθηκε σε εκκλησιαστικούς κύκλους της βόρειας Γαλλίας στο πρώτο τέταρτο του 11ου αιώνα. Οι πρώτοι, που κάνουν λόγο για τρεις λειτουργίες, τον πόλεμο, την καλλιέργεια της γης και την προσευχή, είναι δύο επίσκοποι: ο Gérard του Cambrai και ο Adalbéron της Laon. Το σχήμα επινοήθηκε για να διασφαλίσει τη θέση και τα δικαιώματα του κλήρου απέναντι στους φεουδάρχες και για να τονίσει τη σημασία του λειτουργήματος των κληρικών, οι οποίοι είχαν αναλάβει την ηθική εξύψωση και τη σωτηρία της ψυχής των πιστών. Δύο «τάξεις» είναι κυρίαρχες: οι ιππότες, με επικεφαλής το βασιλέα, και οι ιερείς, που λαμβάνουν το αξίωμα τους από τους επισκόπους και τον Πάπα. Οι αγρότες οφείλουν να υπηρετούν τις δύο κυρίαρχες «τάξεις» και να εξασφαλίζουν τα αναγκαία για τη διατροφή τους. Η θέση κάθε ανθρώπου μέσα στο σύστημα καθορίζεται με τη γέννηση του και από τη φύση: κάποιοι γεννιούνται ελεύθεροι, ενώ άλλοι όχι. Οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής του κοινωνικού status καταδικάζεται ως αμαρτία, ως αμφισβήτηση της τάξης και της ιεραρχίας, που συνέχει τον κόσμο³⁶.

Οι συγγραφείς και τα κείμενα, που επηρέασαν τους δύο επισκόπους, παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον και για τη δική μας έρευνα. Το σχήμα των «τριών τάξεων» και η αντίληψη περί φυσικής ιεραρχίας, η οποία διέπει το σύμπαν και την ανθρώπινη κοινωνία, οφείλει πολλά στα έργα του Αυγουστίνου και του πάπα Γρηγόριου Α', κυρίως όμως απορρέει από το έργο του ανώνυμου νεοπλατωνιστή του 6ου αιώνα, ο οποίος χρησιμοποίησε το όνομα του συντρόφου του αποστόλου Παύλου, Διονύσιου Αρεοπαγίτη. Τον ενδέκατο αιώνα πίστευαν ότι το πρόσωπο αυτό διετέλεσε επίσκοπος της Γαλλίας. Τα έργα του *Περί ουράνιας ιεραρχίας* και *Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας* είχαν μεταφραστεί στα λατινικά τον 9ο αιώνα και ο ίδιος ήταν ένα είδος προστάτη του βασιλείου της Γαλλίας. Ο Διονύσιος Αρεοπαγίτης θεωρεί τον επίγειο κόσμο ως είδωλο του επουράνιου, με την ίδια ιεραρχία και την ίδια οργάνωση, που συνέχει το

³⁵. G. DUBY, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Παρίσι 1978. Το έργο αυτό είναι βασικό για το ιδεολογικό σχήμα των τριών τάξεων στη μεσαιωνική Δύση.

³⁶. Για τη δημιουργία του σχήματος και για τα χαρακτηριστικά του, βλ. DUBY, *ό. π.*, 35-81.

σύνολο. Η ουράνια ιεραρχία είναι τριμερής: αποτελείται από τρεις τριάδες αγγέλων, που υπακούουν στις εντολές του Θεού. Το αντίγραφο της, η Εκκλησία, συγκροτείται από τους επισκόπους, τους ανώτερους ιερείς και τους απλούς ιερωμένους και στην κορυφή της πυραμίδας τοποθετείται ο Πάπας. Το ίδιο σχήμα χρησιμοποιείται και για τους λαϊκούς: οι πιστοί και οι μοναχοί είναι οι δύο πρώτες ομάδες, που προηγούνται των κατηχούμενων. Η τάξη και η ειρήνη στο κράτος διασφαλίζεται από τον βασιλέα. Οι αντιλήψεις του Διονύσιου Αρεοπαγίτη αποτελούν ένα κράμα χριστιανικών ιδεών και νεοπλατωνισμού, μια προσπάθεια σύνδεσης του χριστιανισμού με την πλατωνική φιλοσοφία³⁷. Οι ιδέες του επηρέασαν, σε μεγάλο βαθμό τον Gérard και τον Adalbéron και συγκροτούν ένα νεοπλατωνικό φιλοσοφικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο ανεγείρεται το νέο ιδεολογικό οικοδόμημα. Το δυτικό σχήμα των «τρών τάξεων» κατασκευάζεται, λοιπόν, με τα ίδια υλικά, που χρησιμοποίησε ο Πλήθων στα έργα του: πρόκειται για συγγενή νοητικά οικοδομήματα, που απορρέουν από την ίδια παράδοση.

Η μεσαιωνική Γαλλία αγνόησε το ιδεολογικό σύστημα των δύο επισκόπων επί ενάμιση αιώνα περίπου. Σ' αυτό το διάστημα η κοινωνική πραγματικότητα οργανώθηκε γύρω από άλλα σχήματα, τα περισσότερα μοναστικής προέλευσης³⁸. Οι «τρεις τάξεις», ως κοινωνικό σύστημα, επανεμφανίζονται στα τέλη του 12ου αιώνα στο δουκάτο της Νορμανδίας. Το σχήμα χρησιμοποιείται από την πολιτική εξουσία για να νομιμοποιήσει τις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής και για να δικαιολογήσει το ρόλο του κράτους ως εγγυητή της κοινωνικής σταθερότητας. Ο ηγεμόνας έχει πλέον κυρίαρχη θέση και η υποσύνη γίνεται αντιληπτή ως προέκταση του πρόγνημα, ως αντανάκλαση της εικόνας του. Οι «τρεις τάξεις» δεν είναι πλέον ομόλογες των αγγελικών ταγμάτων, στην υπηρεσία του Παντοδύναμου, αλλά είναι λειτουργίες της αυλής. Προσευχή, πόλεμος, προμήθειες στηρίζουν την πολιτική εξουσία και διασφαλίζουν την προνομούχο θέση του ηγεμόνα και των ιπποτών μέσα στο σύστημα³⁹.

Το μεσαιωνικό βασίλειο της Γαλλίας ενσωμάτωσε στα επόμενα χρόνια αυτό το σύνολο ιδεών στον κεντρικό πυρήνα της κυρίαρχης ιδεολογίας του. Οι «τρεις τάξεις», στην κορυφή των οποίων βρισκόταν ο βασιλιάς, ήταν το σύστη-

³⁷. Για την εξάρτηση του τριαδικού σχήματος από τα κείμενα του Αυγουστίνου και του Πάπα Γρηγορίου Α' βλ. ό. π., 88-91. Για το Διονύσιο Αρεοπαγίτη και την επιρροή, που άσκησε στους Γάλλους επισκόπους του 11ου αιώνα, βλ. ό. π., 142-149.

³⁸. Για τα σχήματα κοινωνικής οργάνωσης στη μεσαιωνική Δύση μεταξύ, περίπου, 1025-1175, βλ. ό. π., 209-251.

³⁹. Ο. π., 326-337.

μα που διασφάλιζε την κοινωνική σταθερότητα, την τάξη, αλλά και τα προνόμια του κλήρου και των μεγαλογαιοκτημόνων από το 13ο αιώνα ως τη γαλλική επανάσταση⁴⁰. Το τριπλό αυτό σχήμα παρέμεινε, ουσιαστικά, υπόθεση των γαλλόφωνων χωρών. Η αγγλική μεσαιωνική κοινωνία χρησιμοποίησε ανάλογα πρότυπα, χωρίς όμως το στέρεο θεωρητικό υπόβαθρο και τη στενή σύνδεση των τριών κοινωνικών λειτουργιών με τις παραδειγματικές δομές της ουράνιας Ιερουσαλήμ. Η αγγλική διάνοηση πάντως, στράφηκε γρήγορα προς άλλες κατευθύνσεις και εγκατέλειψε σύντομα τα τριαδικά σχήματα⁴¹.

Ας επιστρέψουμε, όμως, στο πληθωνικό σύστημα κοινωνικής οργάνωσης. Είναι, νομίζω, σαφές, ότι η φεουδαρχική ιδεολογία των «τριών τάξεων», όπως αυτή διαμορφώθηκε στο μεσαιωνικό βασίλειο της Γαλλίας, αποτελεί την κύρια πηγή του συστήματος. Τα δύο σχήματα είναι παρόμοια, οι στρατιώτες αποτελούν την κυρίαρχη τάξη στην κοινωνία, ενώ οι αγρότες προορίζονται να τους υπηρετούν. Οι ιερείς φροντίζουν για την ηθική και πνευματική εξύψωση των πιστών. Τα πληθωνικά κείμενα δεν δίνουν μεγάλη σημασία στο ρόλο των τελευταίων· αποτελούν, όμως τη μοναδική κοινωνική ομάδα, εκτός από τους πολεμιστές και τους παραγωγούς, που αναφέρεται στο υπόμνημα προς το Μανουήλ Β΄ και η οποία απαλλάσσεται από τους φόρους για τα κτήματά της και έχει το δικαίωμα να διατηρεί έναν αριθμό *ελλώτων*.

Διάφορα χαρακτηριστικά στοιχεία από την κοινωνική οργάνωση της μεσαιωνικής Δύσης γίνονται αντικείμενο θαυμασμού, αυτή την εποχή, από βυζαντινούς συγγραφείς⁴². Οι δύο κόσμοι έχουν πια συχνές επαφές. Αναζητώντας ελληνικά χειρόγραφα, ουμανιστές επισκέπτονται την Κωνσταντινούπολη και επιχειρούνται οι πρώτες μεταφράσεις, από τα ελληνικά στα λατινικά και αντίστροφα⁴³. Μέσα σε αυτό το κλίμα, δεν είναι δύσκολο να υποθέσουμε ότι ο Πλήθων διάβασε κάποιο δυτικό κείμενο για το σχήμα των «τριών τάξεων» και ότι από αυτό εμπνεύσθηκε τις προτάσεις του για την αναδιοργάνωση του

⁴⁰ Ο. π., 403-422.

⁴¹ Ο. π., 127-140.

⁴² Τη λατινική υπεροχή παραδέχονται, όχι μόνο ενωπικοί, όπως ο Δημήτριος Κυδώνης ή ο Βησσαρίων, αλλά και ανθενωτικοί, όπως ο Σχολάριος: *τοὺς Λατίνους σοφωτέρους ὄντας ἡμῶν* (*G. Scholarios, Oeuvres complètes*, έκδ. L. PETIT - X. SIDERIDÈS - M. JUGIE, τόμ. III, Παρίσι 1936, 85). Για το θέμα βλ. I. ŠEVČENKO, *The Decline of Byzantium Seen through the Eyes of its Intellectuals*, *DOP* 15, 1961, 116-117 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*, Λονδίνο 1981, αφ. II).

⁴³ Για τις μεταφράσεις λατινικών έργων στα ελληνικά, το 14ο και 15ο αιώνα, βλ. R. BROWNING, *The Continuity of Hellenism in the Byzantine World: Appearance or Reality?*, στο T. WINNIFRITH - Penelope MURRAY (επιμ.), *Greece Old and New*, Λονδίνο 1983, 116-117 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *History, Language and Literacy in the Byzantine World*, Λονδίνο 1989, αφ. I).

κοινωνικού συστήματος στο δεσποτάτο του Μορέως. Ωστόσο, το λατινικό(;) κείμενο που χρησιμοποίησε ο Πλήθων δεν έχει ακόμη εντοπισθεί⁴⁴. Γνωρίζουμε, πάντως, ότι κατά την παραμονή του στην Ιταλία για τη Σύνοδο της Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-9), ο Πλήθων επέδειξε ενδιαφέρον για τα πολιτεύματα των ιταλικών πόλεων. Εξάλλου, στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη απόκειται ένα χειρόγραφο του καταστατικού χάρτη της Φλωρεντίας, το οποίο φέρει ιδιόχειρες σημειώσεις του Πλήθωνα⁴⁵. Η επιλογή ενός δυτικού ιδεολογικού συστήματος, που αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα των πληθωνικών μεταρρυθμιστικών σχεδίων, γίνεται κατανοητή, αν ενταχθεί στο πλαίσιο των σχετικών αντιλήψεων της εποχής. Φαίνεται, ότι στους κύκλους των βυζαντινών διανοούμενων και κυρίως ανάμεσα στους Ενωτικούς, είχε εμπεδωθεί η αντίληψη για την ανωτερότητα των κοινωνικών και πολιτικών δομών της Δύσης, η οποία προβάλλεται πλέον, ως πρότυπο και για το απειλούμενο βυζαντινό κράτος.

Τα δύο υτομνήματα για την Πελοπόννησο συμπληρώνονται από τις σκέψεις του συγγραφέα για την οικονομική πολιτική, την οποία οφείλει ν' ακολουθήσει το κράτος του Μυστρά. Το ιδεολογικό πλαίσιο, που ορίζεται από το σύστημα των «τριών τάξεων», σχήμα συντηρητικό, με προέλευση φεουδαλική, προσφέρει σημαντικά στοιχεία για την κατανόηση και την ερμηνεία των πληθωνικών προτάσεων περί οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Οι απόψεις του συγγραφέα έχουν συχνά παρανοηθεί από διάφορους ερευνητές⁴⁶. Στη συνέχεια, θα επιχειρήσω μια καινούρια ανάγνωση των σχετικών χωρίων, που εξαρτώνται άμεσα από τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του κοινωνικού συστήματος του.

Ο Πλήθων προτείνει την κατάργηση του νομίσματος και την αντικατάστασή του με ανταλλαγές σε είδος για όλες τις συναλλαγές στο εσωτερικό του δεσποτάτου. Το επιχείρημα, που επικαλείται, είναι ότι με τον τρόπο αυτό θα σταματήσει η κυκλοφορία ξένων και νοθευμένων νομισμάτων, φαινόμενο, που έφερνε κέρδη στους παραχαράκτες και στους ξένους, μείωνε,

⁴⁴. Λατινικά κείμενα, που αναπαριστούσαν τη χριστιανική κοινωνία μέσα από τριαδικά σχήματα, φαίνεται ότι κυκλοφορούσαν στα Βαλκάνια, πιθανότατα ήδη κατά τον ύστερο μεσαίωνα. Αυτό τουλάχιστον συνάγεται από ένα σερβικό κείμενο του 17ου αιώνα, το οποίο αναπαράγει, κατά πάσα πιθανότητα ένα αρχαιότερο χειρόγραφο, όπου γίνεται λόγος για τρεις διακριτές ομάδες ανθρώπων. Βλ. σχετικά Α. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, Η μοναρχική ιδέα στη μεσαιωνική Σερβία, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 367. Ευχαριστώ τον κ. Μαυρομμάτη για την υπόδειξη.

⁴⁵. MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 68 και σημ. 2.

⁴⁶. Ένα πρόσφατο παράδειγμα είναι η μελέτη του ΣΠΕΝΤΖΑ, *ό. π.* (σημ. 8), 135 κ. ε. Ο συγγραφέας θεωρεί τις απόψεις του Πλήθωνος, περί οικονομικής πολιτικής, πρόδρομο της εμποροκρατίας, ενώ ανακαλύπτει κι ομοιότητες με τα σχήματα του Α. Smith! Πρόκειται για θέσεις αστήρικτες, που παρερμηνεύουν το πληθωνικό έργο.

όμως, το κύρος του κράτους⁴⁷. Φαίνεται ότι κατά την εποχή αυτή στην Πελοπόννησο, τα βενετικά δυνάτια είχαν εκτοπίσει τα αργυρά βυζαντινά νομίσματα και κυριαρχούσαν στις συναλλαγές⁴⁸. Τα ξένα νομίσματα παραχαράσσονταν, ακόμα και από τις αρχές του δεσποτάτου. Η συνθήκη του 1394, με την οποία ο δεσπότης Θεόδωρος Α΄ παραχωρούσε το Άργος στους Βενετούς, απαγόρευε στο δεσπότη και στους υπηκόους του την κοπή νομισμάτων, που έφεραν τα σύμβολα της δημοκρατίας της Βενετίας⁴⁹. Σ' αυτά τα πλαίσια, η πρόταση του συγγραφέα εμφανίζεται ως μια προσπάθεια να μειωθούν οι εξωτερικές επιρροές στο κράτος και να απλοποιηθούν οι οικονομικές δραστηριότητες των υπηκόων.

Στα δύο υπόμνηματα προτείνεται ο αυστηρός έλεγχος στις εισαγωγές και εξαγωγές του κράτους: η χώρα είναι αυτόνη και δε χρειάζεται παρά μόνο σίδηρο και όπλα. Τα προϊόντα αυτά είναι δυνατό να ανταλλάσσονται με βαμβάκι και όχι να πληρώνει το κράτος γι' αυτά σε ξένο νόμισμα⁵⁰. Οι εισαγωγές ενδυμάτων πρέπει να απαγορευθούν: η Πελοπόννησος παράγει λινάρι, βαμβάκι, βύσσο, με τα οποία μπορεί να τροφοδοτηθεί η εγχώρια παρασκευή ειδών ένδυσης, που μέχρι τότε κατασκευάζονταν στην Ιταλία, από μαλλί *ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους* (πιθανόν από τη Φλάνδρα)⁵¹. Οι φόροι, που θα επιβαρύνουν τις εισαγωγές και τις εξαγωγές, μεταβάλλονται ανάλογα με το εμπόρευμα και τη χώρα, με την οποία γίνονται οι συναλλαγές. Στο πρώτο υπόμνημα προς το δεσπότη Θεόδωρο Β΄, ο Πλήθων προτείνει να επιτρέπονται οι εξαγωγές μόνο προς φιλικές χώρες, που έχουν ανάγκη τα εξαγόμενα προϊόντα. Τα τέλη, που καταβάλλει ο έμπορος, φθάνουν στο 50% της αξίας των εμπορευμάτων. Ατελείς είναι μόνο οι εξαγωγές, που γίνονται με αντάλλαγμα σίδηρο και όπλα⁵². Στο δεύτερο υπόμνημα δεν αναφέρονται συγκεκριμένα είδη, απαλλαγμένα από φορολογία. Διαχωρίζονται, όμως, τα προϊόντα, που έχει ανάγκη η χώρα από τα υπόλοιπα: στα πρώτα δεν επιβάλλεται κανένα τέλος, ενώ τα δεύτερα πρέπει να φορολογούνται με υψηλούς φόρους. Έτσι αποθα-

⁴⁷. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Δ΄, 124¹⁷⁻¹⁹ και τόμ. Γ΄, 262¹⁴⁻²⁶³³.

⁴⁸. Από τα μέσα του 14ου αιώνα και εξής το βυζαντινό κράτος εκδίδει μόνο αργυρά νομίσματα, τα οποία δεν μπορούσαν βέβαια να ανταγωνισθούν τα χρυσά νομίσματα των ιταλικών πόλεων και της Βενετίας. Βλ. σχετικά M. F. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge 1985, 536 κ.ε. Ο συγγραφέας αναφέρεται και στις οικονομικές απόψεις του Πλήθωνα, *ό. π.*, 299.

⁴⁹. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat*, τόμ. I, 140, και τόμ. II, 355.

⁵⁰. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ΄, 263³⁻⁷.

⁵¹. *Ο. π.*, 263, 8-17.

⁵². ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Δ΄, 124¹¹⁻¹⁶.

γίνονται οι ανταλλαγές προϊόντων, που δεν είναι σημαντικά για το κράτος, ενώ και το δημόσιο ταμείο εξασφαλίζει κάποια έσοδα⁵³.

Η οικονομική πολιτική, που προτείνεται από τον Πλήθωνα, αποτελεί την προέκταση του κλειστού κοινωνικού συστήματος, φεουδαλικής προέλευσης, που οραματίζεται. Η κατάργηση του νομίσματος και ο αυστηρός κρατικός έλεγχος στις συναλλαγές με τις άλλες χώρες, είναι μέτρα, που θα οδηγούσαν στην οικονομική απομόνωση της Πελοποννήσου από τα τεχταινόμενα στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Αυτή την εποχή, έχει δημιουργηθεί στη Μεσόγειο μια ενιαία αγορά, η οποία συνδέει τις εμπορικές ιταλικές πόλεις με τα λιμάνια της Ανατολής. Οι κυρίαρχοι του χώρου είναι βέβαια οι Ιταλοί έμποροι, όμως και οι Βυζαντινοί συμμετέχουν και συχνά διαθέτουν σημαντικά κεφάλαια για τις επιχειρήσεις τους⁵⁴. Η χρηματοδότηση των εμπορικών δραστηριοτήτων εξασφαλίζεται από ένα τραπεζικό δίκτυο, που για πρώτη φορά δημιουργείται. Οι τραπεζίτες, Ιταλοί αλλά και Κωνσταντινοπολίτες, χρησιμοποιούν ευρύτατα τις συναλλαγματικές, ως μέσα μεταφοράς χρημάτων από μια νομισματική περιοχή σε κάποια άλλη⁵⁵. Οι νέες οικονομικές δραστηριότητες, που αναπτύσσονται, σημαίνουν το τέλος των κλειστών, ελάχιστα εκχρηματισμένων, οικονομικών συστημάτων του Μεσαίωνα και εισάγουν καπιταλιστικές πρακτικές και αντιλήψεις στην πραγματικότητα της εποχής. Στο πλαίσιο αυτό, οι πληθωνικές προτάσεις αναμφισβήτητα αρχαίζουν. Απηχούν τις αντιστάσεις ενός κόσμου, με αντιλήψεις φεουδαλικές, ο οποίος αποσυντίθεται αργά, αλλά σταθερά.

Το σχήμα των «τριών τάξεων», όπως διαμορφώνεται στο δεύτερο υπόμνημα, προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄, εκφράζει και εξυπηρετεί τα συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων του δεσποτάτου. Διατυπώσαμε ήδη την άποψη, ότι πρόκειται για ένα σχήμα, που εξαρτάται άμεσα από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα της βυζαντινής Πελοποννήσου. Ας

⁵³. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ΄, 263-18-264-12.

⁵⁴. Βλ. σχετικά Angeliki E. LAIOU, *The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System, 13th-15th centuries*, *DOP* 34-35, 1980-81, 177-222 (= Η ΙΔΙΑ, *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Λονδίνο 1992, σφ. VII) και Η ΙΔΙΑ, *The Greek Merchant of the Palaeologan Period. A Collective Portrait*, *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 1982, 96-124 (= Η ΙΔΙΑ, *Gender, Society and Economic Life*, σφ. VIII).

⁵⁵. Για τις δραστηριότητες των τραπεζιτών στην Κωνσταντινούπολη, βλ. HENDY, *ό. π.*, 246-251 και Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Hommes d'affaires Grecs et Latins à Constantinople (XIIIe-XVe siècles)*, Montréal-Paris 1979, 63-68. Για τις γενικότερες αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα, στη δυτική Ευρώπη, βλ. C. M. CIPOLLA, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, Αθήνα 1988, 252-265.

δούμε, λοιπόν, ποια κοινωνικά συμφέροντα προσπαθεί να εξυπηρετήσει αυτό το κείμενο και πώς επιχειρεί να αμβλύνει τις κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις στο εσωτερικό του κράτους.

Οι αντιλήψεις, που εκφράζονται μέσα από το νέο κοινωνικό σύστημα, φεουδαλικής προέλευσης, είναι απόψεις ενός ανθρώπου, ο οποίος, λίγα χρόνια αργότερα, λαμβάνει από την κρατική εξουσία πολύ σημαντικά προνόμια για γαίες στην Αργολίδα και στη Λακωνία⁵⁶. Μ' αυτόν τον τρόπο, ο Πλήθων γίνεται μεγαλογαιοκτήμονας, κοινωνική θέση μάλλον ασυνήθιστη για τους διανοούμενους της εποχής⁵⁷. Την εποχή, που γράφονται τα δύο υπομνήματα, ο συγγραφέας δεν είναι βεβαίως κύριος όλων των εκτάσεων· ανήκει όμως αναμφισβήτητα στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Την πελοποννησιακή αριστοκρατία του 14ου-15ου αιώνα αποτελούσαν, όπως έδειξε ο Ζακυθινός⁵⁸, δύο διαφορετικά στρώματα. Η πρώτη ομάδα περιελάμβανε τους γηγενείς μεγαλογαιοκτήμονες, που αντλούσαν την ισχύ τους από τη γη και από το κύρος, που είχαν στις τοπικές κοινωνίες. Βασική τους επιδίωξη ήταν η άνοδος στην πολιτική και στρατιωτική ιεραρχία. Πρόκειται για ένα κοινωνικό στρώμα, το οποίο συχνά στρέφεται κατά της κεντρικής εξουσίας, διεκδικώντας περισσότερα προνόμια. Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από κρατικούς λειτουργούς, με καταγωγή, συνήθως, κωνσταντινουπολίτικη, η οποία αντλεί την ισχύ της από τη

⁵⁶. Τα κείμενα στο ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Γ', 331-333 και τόμ. Δ', 19-22, 106-109, 192-195. Για το χρυσόβουλλο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου (Φεβρουάριος 1449), που δημοσιεύθηκε από το ΛΑΜΠΡΟΣ, *ό. π.*, τόμ. Δ', 19-22, υπάρχει και η νεότερη και καλύτερη έκδοση του Σ. Κουγέα, Χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου, *Ελληνικά* 1, 1928, 371-400 (το κείμενο 373-375). Τα προνόμια ήταν κληρονομικά και παραχωρούσαν όχι μόνο τη νομή, αλλά και την κυριότητα σημαντικών εκτάσεων στην Αργολίδα και στη Λακωνία, ενώ ουσιαστικά δε διέφεραν από ανάλογα φεουδαρικά συμβόλαια της μεσαιωνικής Δύσης. Βλ. σχετικά, ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, τόμ. II, 199-201. Υπάρχει, τουλάχιστον, άλλη μία περίπτωση παραχώρησης ανάλογων προνομίων, στην οικογένεια των Φραγκόπουλων από το δεσπότη Δημήτριο Παλαιολόγο, στα 1456. Βλ. σχετικά, Έρα ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ένας ανέκδοτος ορισμός του Δημητρίου Παλαιολόγου και τα προβλήματά του, *Βυζαντινά* 10, 1980, 347-359.

⁵⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι ανάμεσα στα 91 ονόματα λογίων, που γεννήθηκαν ή έδρασαν μέσα στο 14ο αιώνα και περιλαμβάνονται στην ιδιότυπη στατιστική, σχετικά με την κοινωνική τους θέση, του Ι. ΣΕΥΤΣΕΝΚΟ, *Society and Intellectual Life in the 14th Century, Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines (Bucharest 1971)*, τόμ. I, Βουκουρέστι 1974, 69-92 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*, Λονδίνο 1981, αρ. I), μόλις τρεις είναι μεγαλογαιοκτήμονες: ο Θ. Μετοχίτης, ο Ι. Καντακουζηνός κι ο Πλήθων. Οι περισσότεροι, περίπου 51-55% του συνόλου, είναι κληρικοί ή μοναχοί και οι υπόλοιποι κρατικοί λειτουργοί. Μόλις τέσσερις ή πέντε ανήκουν σε οικογένειες χαμηλής κοινωνικής προέλευσης. Η κοινωνική θέση του Πλήθωνα είναι, λοιπόν, σπάνια για τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης του βυζαντινής διανοήσης.

⁵⁸. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, τόμ. II, 211 κ. ε.

θέση της δίπλα στον ηγεμόνα. Βασική επιδίωξη αυτού του κοινωνικού στρώματος είναι η απόκτηση γαιών· όμως, ακόμα και όταν οι επήλυδες αριστοκράτες αποκτούν μεγάλες περιουσίες, διακρίνονται για την πίστη τους στο θεσμό της μοναρχίας. Σ' αυτήν την ομάδα, η οποία περιβάλλει με εμπιστοσύνη το πρόσωπο του δεσπότη, ανήκει και ο Πλήθων. Με το κλειστό σύστημα των «τριών τάξεων» —στρατιώτες, αγρότες, ιερείς— επιχειρεί να δώσει ένα οριστικό σχήμα στην κοινωνία του δεσποτάτου και να αμβλύνει τις αντιθέσεις, ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τη γηγενή αριστοκρατία. Τα προνόμια της άρχουσας «τάξης» διασφαλίζονται, ο στρατός ισχυροποιείται και η αριστοκρατία, όπως και ο κλήρος, αποκτούν ένα συγκεκριμένο ρόλο, μέσα στα πλαίσια του κράτους. Οι μὲν φροντίζουν για την ασφάλεια της χώρας απέναντι στην τουρκική απειλή· οι δε έχουν αναλάβει τη σωτηρία της ψυχής των πιστών.

Ποιός, όμως, είναι ο ρόλος της μοναρχίας μέσα στο νέο κοινωνικό σύστημα; Ο Πλήθων δεν έχει ασχοληθεί καθόλου με αυτό το ζήτημα στο δεύτερο υπόμνημα. Ωστόσο, στο πρώτο κείμενο, που απευθύνεται στο δεσπότη Θεόδωρο Β' εκφράζει την προτίμηση του στη μοναρχία, την οποία θεωρεί καλύτερη από την ολιγαρχία και τη δημοκρατία. Η μοναρχία είναι, κατά το συγγραφέα, το καλύτερο πολίτευμα, όταν στηρίζεται σε καλούς νόμους και περιβάλλεται από συμβούλους πεπαιδευμένους, με μέτρια περιουσία. Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ και η κριτική, που ασκείται στη δημοκρατία. Οι πολλοί είναι συνήθως απαίδευτοι, δεν ακούν ο ένας τον άλλο και σπάνια συμφωνούν μεταξύ τους: πρόκειται γι' απόψεις ενός μέλους του ανώτερου κοινωνικού στρώματος, που αντιμετωπίζει το λαό με υπεροψία και κάποιο σνομπισμό. Η ολιγαρχία επίσης απορρίπτεται, αφού οι λίγοι φροντίζουν για το δικό τους όφελος. Τα μέλη της μεσαίας «τάξης», οι *μετρίως έχοντες*, όταν είναι πεπαιδευμένοι, θεωρούνται ως οι πλέον κατάλληλοι, για να φροντίσουν για το κοινό συμφέρον: οι άποροι και οι πλούσιοι ενδιαφέρονται συνήθως μόνο για το δικό τους όφελος⁵⁹. Οι απόψεις αυτές, που αναμφισβήτητα απηχούν ανάλογες πλατωνικές θέσεις⁶⁰, εξυπηρετούν και τα συμφέροντα της ετερόχθονης πελοποννησιακής αριστοκρατίας, η οποία περιβάλλει το δεσπότη, χωρίς να ελέγχει μεγάλες εκτάσεις γης, όπως συμβαίνει με τους γηγενείς μεγαλογαιοκτήμονες. Η εικόνα αυτού του κοινωνικού στρώματος, με την υψηλή παιδεία, προβάλλεται στους «μετρίως έχοντες» του κειμένου. Είναι γνωστό εξάλλου, ότι η κοινωνία του δεσποτάτου του Μοριά χαρακτηριζόταν από τις έντονες αντιθέσεις μεταξύ πλούσιων

59. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Παλ. και Πελ.*, τόμ. Δ', 11824-11919.

60. MASAI, *Pléthon et le platonisme de Mistra*, 72.

γαιοκτημόνων και φτωχών αγροτών⁶¹, απουσιάζει ένα μεσαίο αστικό στρώμα, με μοναδική εξαίρεση τη Μονεμβασία⁶². Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το απόσπασμα, που παραθέσαμε, μπορεί να αναγνωσθεί ως μια διακήρυξη πίστης προς το μοναρχικό θεσμό, από ένα μέλος της ομάδας εκείνης του ανώτερου κοινωνικού στρώματος, η οποία εξαρτάται άμεσα από το δεσπότη και έχει κάθε συμφέρον να ενισχύσει τη θέση της δίπλα στον ηγεμόνα.

Η νέα ανάγνωση, που προτείναμε, των δύο υπομνημάτων του Πλήθωνα, για την κατάσταση στη βυζαντινή Πελοπόννησο, αναδεικνύει τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του, σχετικά με τη θέση των κοινωνικών υποκειμένων στη νέα κοινωνία, που οραματίζεται. Το σχήμα των «τριών τάξεων» του πρώτου κειμένου είναι μια προσπάθεια μεταφοράς του αντίστοιχου πλατωνικού μοντέλου στην πραγματικότητα του 15ου αιώνα. Το πλατωνικό σύστημα εγκαταλείπεται στο δεύτερο, χρονολογικά, κείμενο. Εδώ ο συγγραφέας στρέφεται προς το ιδεολογικό σύστημα των «τριών τάξεων» της μεσαιωνικής Γαλλίας, ιδεολογία, που έχει κατασκευαστεί πάνω σε ένα νεοπλατωνικό υπόβαθρο και η οποία αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα των ανώτερων κοινωνικών ομάδων ενός κόσμου φεουδαρχικού. Το ίδιο σχήμα, στα συμφραζόμενα της κοινωνικής και πολιτικής δομής του δεσποτάτου του Μοριά, εκπληρώνει παρόμοιους στόχους. Η κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας διαχωρίζεται από τη βάση και δικαιώνει την ύπαρξη της, μέσα από το ρόλο του εγγυητή της ασφάλειας του κράτους απέναντι στην τουρκική απειλή. Ο δεσπότης παραμένει η κεφαλή του όλου οικοδομήματος. Εδώ βρίσκεται η πολιτική σημασία του πληθωνικού σχήματος: είναι κυρίως μια προσπάθεια επίλυσης εσωτερικών προβλημάτων, μια απόπειρα συμβιβασμού της αριστοκρατίας με το θεσμό της μοναρχίας.

⁶¹. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Despotat*, τόμ. II, 225-226.

⁶². Βλ. σχετικά, Haris A. KALLIGAS, *Byzantine Monemvasia. The Sources*, Μονεμβασία 1990, 143 κ. ε., για την περίοδο, που μας ενδιαφέρει εδώ.

Yannis SMARNAKIS, Social Hierarchy in Pletho and its Models

The subject of this paper are the models of social organization proposed by G. Gemistos-Plethon to the despot of Peloponnese Theodore II Palaeologus and to the emperor Manuel II Palaeologus. The main sources for the investigation are two texts, written by Plethon, the first one between 1407-1415 and the second in 1418. The older text that was sent to the despot Theodore, depends on the platonic dialogues and proposes a similar model of three classes for the peloponnesian society. An interesting ideological shift was detected in the second text of 1418. Here the author proposes the division of the peloponnesian people into three parts, the soldiers, the priests and the peasants. The new model is identical to the ideological system of the three classes or functions in medieval France. I think that the main source of inspiration for Plethon was the specific ternary model that was grounded, in medieval France, on the neoplatonic tradition. Plethon transfers this ideological system to the social reality of his contemporary Peloponnese that was marked by the struggle of the powerful local aristocracy against the institution of monarchy. The ternary model gives a stable form to the peloponnesian society, justifies the role of the military aristocracy as the state against the Turks and legitimatizes the place of the monarch as the sovereign of the soldiers at the top of the social pyramid.